

ПРЕДГОВОР

Научно-истраживачки пројекат *"Развојно-програмске и фундаментално-апликативне основе убрзаног развоја шарпаланинских жупа Горе, Ојоља и Средске"* мултидисциплинарног приступа, покренут је почетком деведесетих година а његово организовање и координирање остварио је Географски институт "Јован Цвијић" САНУ. Обухватна и слојевита научно-стручна истраживања обављена су током трогодишњег периода и окончана средином 1994. године, учешћем разнородних научних институција и великим бројем научника и стручњака различитог профила и вокације дајући им атрибут мултидисциплинарног подухвата. Наслов пројекта указује на суштину, садржину и значај истраживачког рада са потенцираном актуелношћу због радикално измењених и нестабилних околности и процеса који су се десили и још увек дешавају на централном Балканском подручју а резултирали су разбијањем југословенске државне творевине на ситне новоформиране државне ентитете међусобно сукобљене са непредвидивим последицама. Процес изненадних радикалних промена снага и односа, спрегом спољних и унутрашњих интересних сила, условио је да шарпаланинско подручје стекне квалификатив међудржавног граничног појаса са опасношћу избијања оштрих конфликта и сукоба. Покренути научни пројекат стекао је, у радикално измењеним односима, наглашену стратешко-развојну вредност и значај у погледу трасирања правца и предузимања одговарајућих акција како гранично шарпаланинско подручје које припада Србији заштитити, развојно организовати и просторно чврсто и нераскидиво интегрисати.

Усаглашено опредељење за приступање овом крупном научно-истраживачком подухвату стекло је снажно упориште у налазима и стратешко-развојним решењима произашлим из, у међувремену, завршеног комплексног научног пројекта "Општина Штрпце (Сиринићка жупа) - комплексна научна студија о природним, демографским, друштвено-економским и културним основама развоја". Једноставно речено, наметнула се прека потреба да се целокупно шарпаланинско

подручје које припада Србији јединствено обради и истражи користећи се стеченим научно-истраживачким сазнањима и обогаћеним искуствима, а посебно примењеним мултидисциплинарним приступом. На тај начин остварен је континуитет истраживања и јединственог третирања природом створене целине састављене из жупских формираних предела Горе, Опоља, Средске у којима су се временом десиле крупне антрополошке и етничке промене са директним импликацијама на геостратешки и геополитички значај укупног шарпланинског подручја које припада Србији, и дели је од новоуспостављене државе у оквирима бивше југословенске републике Македоније. Обухватно, темељно и свестрано научно фундирано истраживање, које је наилазило на бројне проблеме и ограничења наметнута околностима и временом када су објављена, резултирало је драгоценим и стратешки корисним и провереним сазнањима која су верификована и на два организована научна скупа и коначно стигла до фазе објављивања и публиковања.

Успешна организација истраживања заснивала се на тимском раду свих ангажованих истраживача и њиховим међусобним комуникацијама не само током теренског рада. Разменом информација и стечених сазнања прожимао се истраживачки рад сваког обрађивача окупљених у радне групе према профилима и професионалним интересовањима али тако да се системом размене мишљења поступно од интрадисциплинарног, пређе на интердисциплинарни рад и коначно резултати и налази мултидисциплинарно размотре и формулишу. Наравно такав начин истраживања наилазио је на проблеме који су заједнички разматрани и разрешавани што је и омогућило да се након завршених укупних истраживања приступи систематичном презентирању и објављивању. Захваљујући таквом систему и приступу где се водило рачуна да се дође до остваривања постављених циљева у међувремену објављене су две монографије фундаменталног али и апликативног карактера које су послужиле као основа да се појави и *Ирећа* у којој је детаљније обрађена проблематика друштвено-економског развоја. Наиме, основни циљ истраживања био је да се широко обухватним истраживањима свих аспеката који директно и индиректно условљавају развојне процесе и токове на овом подручју дође до његове стратешке дугорочне формулације али прагматичне и програмско оријентисане имплементације, водећи рачуна о реалним могућностима али и присутним проблемима и ограничењима.

Резултати фундаменталних истраживања који су прошли кроз темељнију научну проверу и верификацију прво су објављени у студији монографског карактера а односе се на *Одлике природне средине шарпланинских жупа Горе, Опоља и Средачке жупе*. Ради се о аналитички разрађеној и обрађеној студији о природно-географ-

ским карактеристикама овог подручја у којој су публиковани прилози појединих обрађивача или групе обрађивача, али тако система-тизовани да представљају једну заокружену целину и истовремено по-лазну основу са својим кључним налазима и сазнањима за моно-графске презентације које следе. Непосредно на ову проблематику нашла се комплексна и садржински богата монографија о *Антропо-географско-етнолошким, демографским, социолошким и културолошким карактеристикама* шарпланинских жупа Горе, Опоља и Средске, која је указала на значајне одлике насељеног становништва, процесе који су се кроз бурну историју дешавали а посебно на оне фундаменталне значајке које су директно утицале на друштвено-економске развојне процесе који су заиста специфични и прожети посебним начином живљења и привређивања. Аналитички студиозно обрађени прилози широког али међусобно повезаног спектра о свим карактеристикама становништва обједињени су кроз историјску ди-мензију будући да је то био једини прихватљив начин да се објасни присуство мултиетничког његовог састава не либећи се да се у први план истакну узроци и последице етничких трансформација кроз сукобе и супростављене интересе. Јасно и аргументовано је обрађен феномен Горе и њеног становништва са аутохтоним начином живота заснован на чувању и неговању традиционалних етничких вредности. Случај Опоља је такође упечатљиво обрађен и поред тога што се то-ком трогодишњег периода истраживања са тамошњим станов-ништвом скоро никако није могао успоставити било какав начин контактирања. Подручје Средачке жупе у том погледу било је по-себно интересантно због бурних процеса који су се дешавали а резултирали су радикалним променама у етно-религиозном саставу становништва где је број српског становништва сведен на маргиналан део али са дубоко присутним траговима и сведочанствима.

Претходне напомене указују на сву сложеност материје друш-твено-економског развоја шарпланинског подручја али и на узроке зашто је био специфичан и успорен будући да су га пратиле крупне демографске и етнолошке промене и процеси.

Кључни аналитички налази из поменутих студија, монограф-ског карактера, послужили су као драгоцени и често опредељујући аргументи, не само објашњења друштвено-економских развојних про-цеса, него и као кључ разумевања зашто су били успорени а у суш-тини специфични задржавајући традиционалне облике привређивања. Тиме је са своје стране и оправдано становиште да ће будући развој задржати многе одлике прошлости и садашњости па зато је ова моно-графија и добила кратак наслов *Друштвено-економски развој - Прош-лост, садашњост и будућност*. При томе треба истаћи да и поред

настојања да се у овој монографији искористе сви релевантни налази претходних монографија, ипак постоје нека одступања, што је и разумљиво будући да се ради о покушају сагледавања развојних процеса у блиској и даљој будућности на овом подручју, уз уважавање чињенице да су се спољне околности радикално измениле, што је на неколико места констатовано.

Преузети налази и становишта, као и низ графичких приказа су уклопљени у овај рад што и јесте индикација прожимања укупних истраживачких резултата. Сама монографија је покушај да се у њој оствари што већи степен симбиозе налаза и спознаја произашлих из разноврсних истраживања, заснованих на теоријско-методолошким поставкама појединих научних дисциплина и да се на тај начин постигне, не само већи квалитет рада, него и постојаност његове структуре и садржаја, поред осталог, и као развојног документа.

Водећи рачуна о томе да се постигне што већи степен повезаности у овом раду на више места коришћени су материјали објављени у претходним монографијама на шта су утицали и чисто прагматични разлози. Наравно, неки од ставова изнетих у овом раду нису у потпуности усаглашени са претходно објављеним, што се може објаснити чињеницом да је немогуће постићи потпуну усаглашеност, будући да се ипак ради о разноврсним научним приступима, али и несвесним пропустима, па и сукобима мишљења што ипак, обрађену материју чини изазовнијом за поновно преиспитивање и дорађивање. Другим речима истраживачки резултати, посебно они који су објављени, су логиком ствари изложени критичким анализама и сталним научним проверавањима, тим пре, што се стално стичу нова сазнања, а и новији, ефикаснији и плодноснији теоријско-методолошки поступци.

Било би неоправдано не истаћи чињеницу да је овај пројект рађен у једном тешком, бурном и контрадикторном временском периоду и да такве околности нису могле а да не оставе одређене трагове и на укупно истраживање. Био је то период разбијања Југославије и снажних друштвених, економских и, пре свега, политичких потреса који су се директно испољавали и на понашање етнички разноврсног становништва, посматраног и анализираног шарпланинског подручја који припада Србији. Случај Опоља, насељеног албанским становништвом, у том погледу, је индикативан, будући да није успостављен никакав вид комуникације и неопходног теренског рада.

Остварен је изузетно користан облик сарадње са становништвом Горе, а већим делом и са становништвом Средачке жупе, не спомињући неке маргиналне случајеве који су ипак били присутни. Можда је поучан пример насеља Стружје које је било у почетку недоступно и потпуно изоловано да би се касније ипак, делимично

отворило. Иначе, подручје Средачке жупе не само са становишта истраживања било је због процеса који се у њему дешава посебно научно изазован, о што се у раду да лако уочити. Поента ових напомена је управо у томе, што оне наговештавају да је у склопу ове монографије подручје Опоља најслабије обрађено.

Значајан део друштвено-економских, а посебно привредних токова, који се одвијају на овом подручју, није било лако и једноставно обрадити и изанализирати из простог разлога што су се одвијали прикривено и илегално, што се не односи једино на тзв. натуралну производњу. Суштински, ради се о токовима сиве економије која је очито присутна и поседује специфичан начин понашања и деловања, али то је феномен који је захватио целокупно подручје Југославије и објективно, у поремећеним условима и односима, постао један од начина преживљавања. Наравно, она је на просторима истраживања добила посебне садржаје и облике деловања. Индикативан је у том погледу начин организовања трговине, али и комуницирања у коме су учествовали и становници овог краја привремено запослени у западноевропским земљама. У прилог томе навешћемо само чињеницу организованог међународног аутобуског саобраћаја из појединих насеља Средачке жупе.

* * *

Целокупна материја *друштвено-економског развоја шарпланинског подручја* које припада Србији, заснована на објављеним научно-стручним истраживањима допуњеним теренским радом, у овој монографији, која има и поднаслов *Прошлост - садашњост - будућност*, обрађена је и систематизована у *четири* саставна и међусобно повезана дела. Таква систематизација проистекла је из самих резултата истраживања, али и претходно дефинисаних поступака истраживања која су организована кроз три фазе, као својеврсни систем контролисања и проверавања стицаних сазнања и изведених закључака. Други не мање значајан разлог је настојање да се остварени истраживачки резултати сачувају и презентирају у изворним облицима, поштујући интегритет сваког обрађивача уз наравно минималне интервенције, уколико су биле неопходне, да би се сачувала садржинска конзистентност монографије. Пажљивији читалац и евентуални корисник овог рада, ипак, приметити ће да су поједини делови неуједначеног стилског изражавања, специфичног речника и начина размишљања, али то може бити само индикација свестраности, разнородности и професионалне оријентисаности обрађивача који су сачињавали истраживачки тим на овој проблематици.

Основни мотив и циљ ове књиге је што реалније и објективније сагледавање и оријентационо усмеравање друштвено-економског развоја овог подручја, у ближој и даљој будућности. Заснивају се на аналитичком, ретроспективном разматрању развојних процеса у прошлости и садашњости, уважавајући релевантност расположивих развојних потенцијала и природних, људских и створених ресурса, и у историјском контексту њиховог активирања и коришћења. При томе, посебна пажња посвећена је анализи узрока зашто је укупан развој шарпланинског подручја био успорен, односно, зашто се на овом подручју снажније испољавала резистентност на крупније друштвено-економске структурне промене, чему је са своје стране допринио специфичан начин живота појединих етничких група и динамизам мењања њихових међуодноса, при чему се удео српског перманентно тањио. Аналитичко разматрање друштвеноекономских процеса, у прошлости и садашњости, презентирано је у *првом* делу рада са напоменом да су обogaћена и прожета налазима и сазнањима проистеклих из других сродних истраживања, објављеним у поменутиим монографијама, које су претходно публиковане. Неки налази су изворно презети, као аргументи уткани у аналитичке токове обраде, али неопходно је напоменути да су неки закључци и ставови изнети у овом раду неусаглашени са сличним у поменутиим монографијама што је последица различитог приступа, па и тумачења, а то указује на присуство отворених питања које је укупно истраживање изнедрило, што се пре може сматрати изазовом, а не истраживачким пропустом.

Други део рада, потпуно условљен првим, је покушај да се стратешки осмисли и оријентационо предвиди будући друштвеноекономски развој шарпланинског подручја, где су формулисани основни циљеви, на бази кратког приказа реалних могућности, али и присутних развојних проблема и ограничења. Презентирани су и постављени предуслови како убрзати будући развој, кроз објективно изводљиве структурне промене у привреди и друштву, и тиме смањити утицаје традиционалног начина живота и привређивања, уз очување изворних етничких и етнолошких вредности. То је извршено кроз израду могућих сценарија развоја, где се посебна пажња посветила настојању да се одржи и сачува еколошка вредност и уравнотеженост, као битна карактеристика овог подручја. С тим у вези, дат је кратак списак могућих програма и пројеката развоја, прилагођених конкретним условима, али и преким потребама, да би се укупан развој не само убрзао, него и претходно покренуо у правцу остваривања постављених циљева.

Трећи део монографије посвећен је детаљнијој анализи и расправи о реалним могућностима, али и присутним ограничењима, при-

вредно-секторског развоја, где је акценат стављен на пољопривреду и туризам, за које постоје објективни предуслови и услови развоја и коначног схватања да се у њима налазе компаративне предности, које су до сада остале неискоришћене из добро познатих разлога и досадашње владајуће политике и праксе развоја. У оквиру овог дела дат је и прилог у коме су обрађени проблеми техничко-технолошког развоја привреде овог подручја и правих узрока зашто је остао на релативно ниском нивоу. Посебна карактеристика овог дела је изворност истраживачких резултата непосредних обрађивача и управо на њега се односи опаска о стилској неуједначености, произашлој из чињенице да обрађивачи поседују различите врсте образовања, али и истраживачког искуства. Основна поента овог дела, међутим, је истицање реално присутних ограничења која су условљена природом, али и досадашњим понашањем, односно активностима антропогеног фактора, са свим својим карактеристикама и демо-етничким обележјима.

У оквиру ове врсте истраживања усмереног на сагледавање могућности и правца будућег друштвено-економског развоја, извршена су и паралелна истраживања, неопходна за идентификацију, не само могућих, него и реално остварених, програма и пројеката развоја, а у њима учествовале су истраживачке екипе појединих научних института. Ради се о детаљнијим истраживањима могућности унапређења сточарства, односно овчарства и у вези са тиме производње крмног биља, али и развоја воћарства, те експлоатације и прераде лековитог биља и производњи етеричних уља. Поменути програми и пројекти засновани су на реално оцењеним условима и обилности одговарајућих природних ресурса, а истовремено су уклопљени у стратешки осмишљеном дугорочном друштвено-економском развоју, представљајући прву етапу његове реализације у непосредној будућности.

На крају предговора чини се оправданим и умесним констатовати да је ова монографија, као и две које јој претходе, али и следећа која обрађује просторно-развојне аспекте шарпланинског подручја, упечатљиво сведочанство једног бурног, историјског тренутка и напора укупног истраживачког тима да примењујући своје знање, искуство и умеће остави писани траг не само из историјских разлога. Ретки су примери у досадашњој истраживачкој пракси да се заиста научно фундаментално и практично апликативно обради једно подручје са толико сливеног, и узајамно прожетог знања и хтења, тим пре, што се ради о хетерогеним профилима обрађивача који су, користећи своје креативне и умне способности, лако савладали стално присутне опасности, затварања у оквиру монодисциплинарног дискурса, рововске једностраности научно-методолошких поставки и приступа. Отуда се, без двоумљења, може констатовати да је укупан истра-

живачки рад ostvariо завидан ниво мултидисциплинарности и интегралности захваљујући, пре свега, чињеници да се сваки од обрађивача прилагођавао захтевима заједничког делања и стварања, не губећи при томе интегритет своје личности и звања.

Било би крајње некоректно не споменути бројне личности које су различитим својствима и функцијама, или без њих, учествовали својом благонаклоношћу, кооперативношћу и стваралачким ентузијазмом, а најчешће гостопримством и безрезервном подршком у овом обимном, структурно слојевитом, изазовном истраживању, у коме је аутор овог предговора имао срећу да учествује упознавајући шарпланинско подручје - фасцинантан део Србије, са свим људским одликама и нескривеним манама, али и са упечатљивим етничким вредностима и супротностима, као поучну и отворену књигу стварности и сведочанства једног временског тренутка сублимације садашњости у прошлост и вечног одгонетања будућности.

Бранислав Дерић